

Mariusz TUSZYŃSKI

Politechnika Szczecińska
Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego
Szczecin, Polska
e-mail: mtuszynski@onet.pl

PRZEKSZTAŁCENIA HISTORYCZNEJ STRUKTURY PRZESTRZENNO -FUNKCJONALNEJ W CENTRACH MAŁYCH MIAST POMORZA ZACHODNIEGO W II POŁOWIE XX W

słowa kluczowe: małe miasta, Pomorze Zachodnie, struktura przestrzenna,
waloryzacja krajobrazu.

WPROWADZENIE

Kształtowanie zniszczonych ośrodków zabytkowych po 1945 r. w Polsce było ściśle związane z problematyką i rozwojem budownictwa mieszkaniowego. Jedynie zakwalifikowanie inwestycji „staromiejskich” do przedsięwzięć o charakterze osiedlowym dawało realną możliwość podjęcia ich odbudowy. Taki stan rzeczy utrzymywał się praktycznie do końca lat 80-tych. Podobnie przedstawiała się sytuacja w miastach historycznych na Pomorzu Zachodnim. Przy czym pierwsze realizacje w omawianym zakresie były znacznie opóźnione (tj. rozpoczęte na początku lat 60-tych) w stosunku do podobnych przedsięwzięć w innych regionach kraju (Latour, Sekula, 1987). Przyczynił się do tego w znacznym stopniu status „tymczasowej” przynależności regionu do państwa polskiego (Bał, Dawidowski, Szymski, 2004). W celu prześledzenia zachodzących zmian przestrzennych dla wybranych ośrodków historycznych skonfrontowano stan ich zainwestowania przed 1939 r. z projektami powojennej odbudowy po 1945 r. i z rzeczywistym stopniem realizacji. Podstawą opracowania były dokumenty archiwalne będące w posiadaniu zarządców poszczególnych zespołów staromiejskich (głównie dokumentację architektoniczno-budowlaną), wywiady z pracownikami administracji, przedstawicielami władz spółdzielni mieszkaniowych i TBS-ów oraz placówek kulturalno-oświatowych. Zgromadzony materiał poddano analizie porównawczej ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień

w zakresie kształtowania przestrzennego ośrodków staromiejskich w oparciu o współczesne formy architektoniczne.

WALORYZACJA I ODBUDOWA MIEJSKIEGO KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Waloryzację zabudowy historycznej ograniczano w zasadzie do inwentaryzacji dawnej sieci ulicznej i pojedynczych obiektów zabytkowych, które uznano za najbardziej wartościowe (np. kościół, ratusz). Nie rozpatrywano układów urbanistycznych jako ukształtowanej wielowiekowej tradycją całości funkcjonalno-przestrzennej. Formułowanie wniosków i zaleceń konserwatorskich dla przyszłej odbudowy miało najczęściej charakter bardzo ogólny oraz niejednokrotnie było spóźnione w stosunku do wcześniej ustalonych koncepcji odbudowy (np.: Chojna, Świdwin). W niektórych przypadkach wytyczne konserwatorskie w ogóle nie powstały (np.: Goleniów, Chociwel). Dlatego też na etapie projektowania ignorowano w dużej mierze zalecenia służb konserwatorskich odnoszące się zarówno do skali zabudowy jak i zagadnień ekspozycji ocalałych lub przeznaczonych do odbudowy historycznych elementów miejskiego krajobrazu kulturowego. Właściwie decyzje projektowe podejmowano arbitralnie wprowadzając współczesne „modernistyczne” formy zabudowy w oderwaniu od dawnej skali urbanistycznej (np.: Chojna, Goleniów, Chociwel). Znajdowało to swoje odzwierciedlenie w stosowaniu rozluźnionych układów zabudowy oraz wprowadzaniu na obszary staromiejskie typowych i powtarzalnych form architektonicznych realizowanych w technologii wykonawstwa uprzemysłowionego (Latour, Sekula, 1987).

Uznać więc można, że opracowania koncepcyjne dotyczące nowego kształtowania dawnych centrów małych miast zachodniopomorskich nie były próbą ich odbudowy, lecz świadomej i celowej przebudowy. Natomiast sam proces kształtowania zabudowy w środowisku zabytkowym prowadzono w oparciu o inwestycje typu osiedlowego. Nie mniej jednak z uwagi na zachowanie, w mniejszym (lub większym stopniu), dawnej substancji funkcjonalno-przestrzennej nie były to wyłącznie jednostki mieszkaniowe. Przykłady rozwiązań projektowych wykazują, że zespoły historyczne traktowano zawsze jako ważny element składowy w skali ogólnomiejskiej. W ich aktywizacji upatrywano nie tylko potrzebę ekspozycji zachowanych walorów zabytkowych, ale koncentrację szeregu funkcji o charakterze ponadlokalnym. Podejmowane realizacje, pomimo że nie w pełni respektowały uwarunkowania konserwatorskie, to jednak z całą pewnością były kontynuacją tradycji osiedleńczej na omawianych terenach staromiejskich. Od nich też najczęściej (tzn.: starówek) rozpoczynano proces powojennej odbudowy miast. Wiele opracowań cechowało się oryginalnym podejściem do kształtowania nowej zabudowy w środowisku historycznym. Najczęściej docelowo przypisywano im funkcje śródmiejskich ośrodków kulturalno-turystycznych (np.: Kamień Pomorski, Drawsko Pomorskie). Niestety większość

z tych ciekawych koncepcji zagubiono na etapie wykonawstwa. Głównym czynnikiem destrukcyjnym okazały się liczne modyfikacje i odstępstwa w odniesieniu do pierwotnych projektów oraz długi okres trwania inwestycji (średnio 15-20 lat), niewspółmierny do założonego czasu realizacji, wynikający głównie z niewłaściwych rozwiązań koncepcyjnych. Zmiany w stosunku do pierwotnie przyjętych koncepcji projektowych, a nawet opracowań techniczno-wykonawczych wynikały z konieczności zwiększenia docelowej chłonności mieszkaniowej przy użyciu tanich technologii wykonawstwa uprzemysłowionego oraz z niewłaściwej oceny warunków naturalnych (tj.: głównie geotechnicznych) i stanu technicznego istniejącej infrastruktury (np.: Chociwel, Świdwin, Stargard Szczeciński). Rezygnowano z większości założonego wyposażenia w usługi ponadpodstawowe i częściowo w usługi podstawowe na rzecz priorytetowo traktowanego mieszkalnictwa.

Wydaje się szczególnie niekorzystne wobec faktu, iż docelowo niezbędny program o charakterze ogólnomiejskim został rozproszony, a ośrodki miejskie, w których przebudowano dawne centra historyczne do tej pory nie wykształciły nowych jednostek tego typu centralnego. W efekcie przerywano proces odbudowy starówek osiągając w zasadzie etap osiedla mieszkaniowego o niskim standardzie wyposażenia towarzyszącego. Uzyskane w ten sposób zespoły zabudowy z całą pewnością można określić jako nie w pełni wartościowe i jedynie zastępcze w stosunku do poprzedniej (tzn.: historycznej) struktury funkcjonalno-przestrzennej. Co więcej taki stan rzeczy bezpośrednio przyczynił się do zahamowania prawidłowej ewolucji obszarów śródmiejskich.

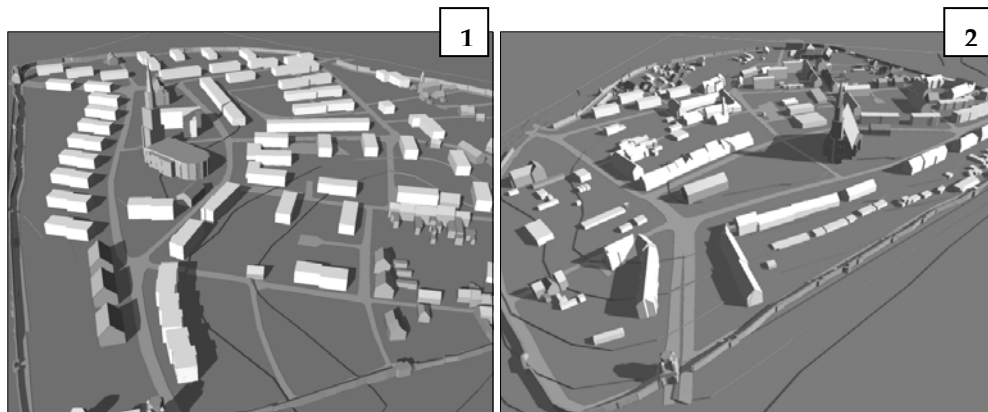
EFEKTY REALIZACJI OSIEDLOWYCH NA TERENACH STAROMIEJSKICH

Chojna

Przerwana odbudowa ośrodka staromiejskiego w Chojnie z całą pewnością stanowi dowód na prowadzenie inwestycji w oparciu o błędnie przyjęte przesłanki w zakresie realnych do urzeczywistnienia potrzeb i kierunków rozwojowych miasta jako całości. Wielokrotnie wprowadzane zmiany dotyczyły takich istotnych zagadnień jak forma i skala budynków, program użytkowy oraz układ kompozycji urbanistycznej co ogólnie wpłynęło na przypadkowy i chaotyczny obraz uzyskanej rzeczywistości przestrzennej (Latour, 1981). Cechą charakterystyczną podjętej działalności budowlanej była swoista dowolność we wprowadzaniu różnorodnych stylistycznie i gabarytowo rozwiązań architektonicznych w obrębie historycznie ukształtowanego zespołu osiedleńczego. Obecnie „zgromadzona” zabudowa na terenie starego miasta w Chojnie stanowić może oryginalny przegląd rodzimej działalności budowlanej poczynszy od czasów doktryny socrealizmu aż po ostatnio modną retrowersję (ryc. 1-2).

Drawsko Pomorskie

Wprowadzenie współczesnych form architektonicznych właściwych dla typowego budownictwa wielorodzinnego generalnie nie zatępiło historycznego rozplanowania starówki. Sposób rozmieszczenia nowych obiektów w dużej mierze nawiązywał do dawnego obrzeżnego układu zabudowy. Odbudowa drawskiej starówki na tle podobnych realizacji z terenu Pomorza Zachodniego może być uznana za jeden z nielicznych przykładów regeneracji urbanistycznej (Tuszyński, 2007) (ryc. 3-4).

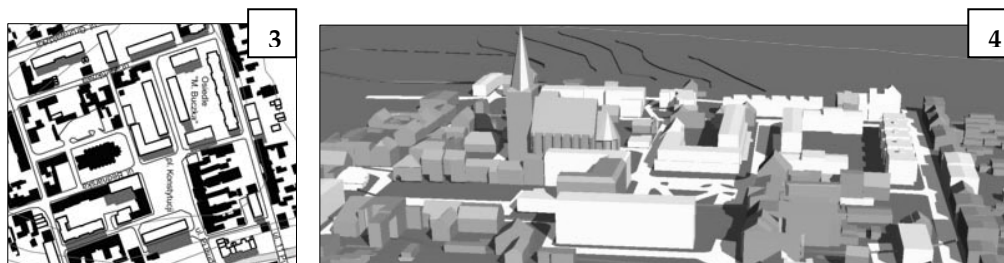

Ryc. 1-2. Chojna – osiedle staromiejskie. Porównanie pierwotnie planowanego (ryc. 1 – widok ogólny od strony wschodniej) i uzyskanego (ryc. 2 – widok ogólny od strony południowej) zagospodarowania dzielnicy staromiejskiej.

Źródło: ryc. 1 – opracowanie autora na podstawie planu szczegółowego m. Chojny z 1960 r.,
ryc. 2 – opracowanie autora, stan z roku 2007.

Fig. 1-2. Chojna Old Town. The juxtaposition of the originally planned development (fig. 1- general view from the east side) and the actual outcome (fig. 2- general view from the south side).

Source: fig. 1- the author's own drawing up based on the 1960 detailed city map of the Chojna town;
fig. 2 - the author's own drawing up, the 2007 condition.

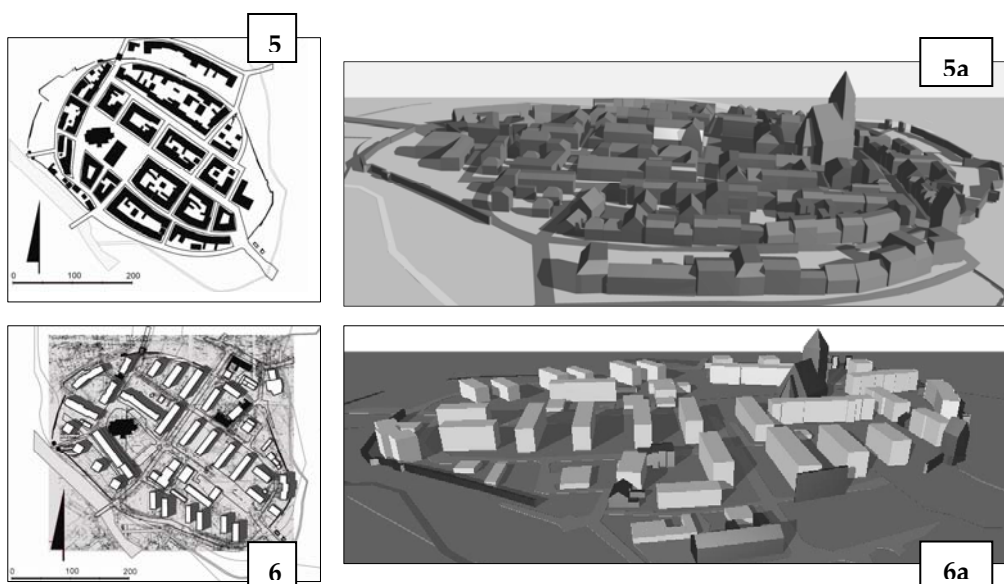
Ryc. 3-4. Drawsko Pomorskie – starówka. Zagospodarowanie dzielnicy staromiejskiej po zakończeniu jej odbudowy w 1986 r., rzut (3) i widok ogólny od strony południowej (4). *Źródło:* opracowanie autora.

Fig. 3-4. Drawsko Pomorskie Old Town. The development of the historic district after the completing its reconstruction in 1986; the projection (3) and general view from the south side (4).

Source: the author's own drawing up.

Goleniów

Z kolei goleniowska starówka to przykład daleko idącej rekompozycji ośrodka staromiejskiego, który realizowano w oparciu o współczesną formę architektoniczną wobec braku konkretnych regulacji w zakresie ochrony konserwatorskiej zabytkowego układu śródmieścia (ryc.5-6a). Współczesna zabudowa mieszkaniowa okazała się elementem kubaturowo dominującym, który nieodwracalnie zagubił dawną skalę i układ przestrzenny starego miasta w Goleniowie. Poprzedni owalny i zwarty obszar starówki rozbito trasami ruchu przelotowego. Co gorsza nie wprowadzono w zamian żadnych nowych rozwiązań kompozycyjnych i funkcjonalnych mogących podkreślić dawny śródmiejski charakter historycznej dzielnicy (Latour, 1976). W efekcie uzyskano jednostkę mieszkaniową o niskim ogólnym standardzie wyposażenia towarzyszącego.

Ryc. 5-6a. Goleniów – osiedle staromiejskie. Porównanie przedwojennej zabudowy starówki goleniowskiej z uzyskanym zagospodarowaniem dzielnicy staromiejskiej po zakończeniu jej odbudowy. 5-5a – rzut i widok ogólny od strony północnej, stan z roku 1939; 6-6a – j.w. stan z roku 1972.

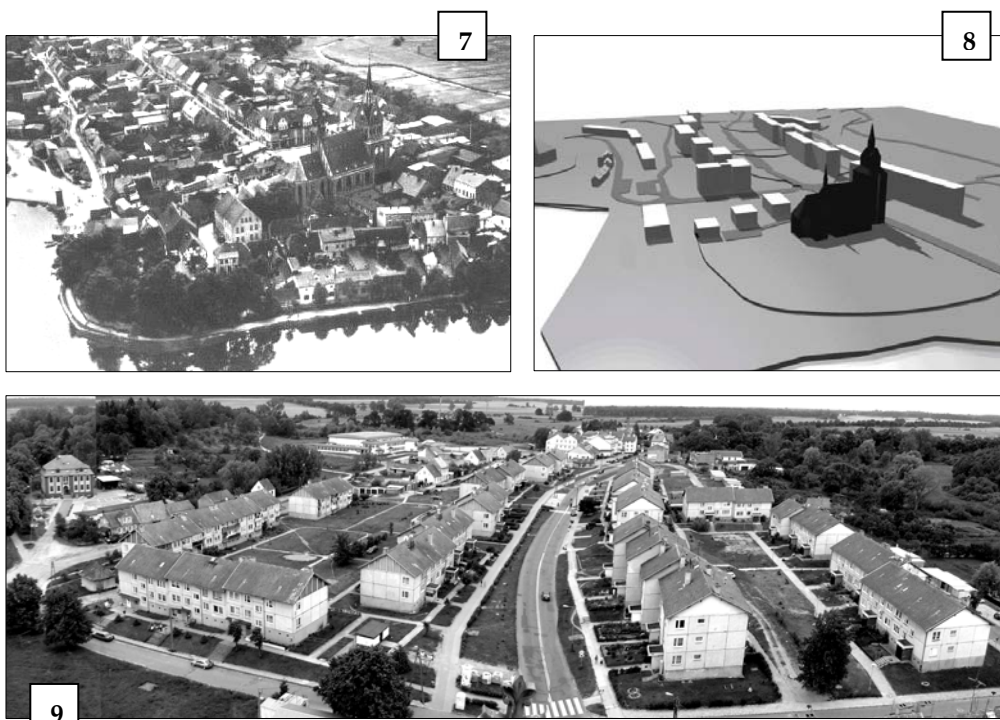
Źródło: opracowanie autora.

Fig. 5-6a. Goleniów Old Town. The juxtaposition of the prewar old town buildings and the actual outcome of the development of the historic district after the completing its reconstruction; 5-5a the projection and general view from the north, the condition dated 1939. 6-6a - as above the condition dated 1972.

Source: the author's own drawing up.

Chociwel

Pierwszą koncepcję „odbudowy” zniszczonego centrum w Chociwlu cechowała dbałość o czytelną ekspozycję jedynej zachowanej dominanty historyczno-przestrzennej przy jednocześnie zdecydowanej i bezkompromisowej próbie „modernistycznego” kształtowania nowej zabudowy w środowisku historycznym. Rewizję pierwotnych założeń wymusiły głównie utrudnienia wynikające z braku właściwego oszacowania stanu nośności podłoża gruntowego, na którym planowano posadowienie nowych obiektów. Projekt został zweryfikowany pod względem fundamentowania i obniżenia wysokości zabudowy mieszkaniowej (z 5 do 2,5 i 3,5 kondygnacji) oraz metody wykonawstwa (ryc. 7-9). W rezultacie powstało zupełnie odmienne od pierwotnego opracowanie projektowe. Zmniejszenie skali budynków umożliwiło harmonijne dostosowanie ich do rzeźby terenu (uskoki w pionie i poziomie po obrysie sekcji). Również bliższe dawnej metodzie kształtowania miasta okazało się rozmieszczenie nowej zabudowy na planie i wprowadzenie stromych dwuspadowych dachów ceramicznych (Tuszyński, 2007).

Ryc. 7-9. Chociwel – osiedle staromiejskie. Zmiany w kształtowaniu przestrzennym ośrodka zabytkowego w II połowie XX w. z uwzględnieniem jego stanu zagospodarowania przed 1939 r. (7), 8– Pierwsza koncepcja przebudowy dzielnicy staromiejskiej z 1974 r., widok ogólny od strony północnej; 9– zagospodarowanie dawnej starówki po zakończeniu jej odbudowy w 1992 r., widok osiedla z wieży kościelnej w kierunku południowym. **Źródło:** 7 - archiw. WSOZ w Szczecinie ze zbioru o nazwie „junkers luftbilde” bez sygn.; 8-9 – opracowanie i zdjęcie autora.

Fig. 7-9. Chociwel Old Town. The alterations in the spatial development of the historic center in the 2nd half of the 20th century considering the condition of its development before 1939 (7), 8—the 1st concept of the restructuring of the old town district, 1974; the general view from the north side; 9—the development of the former old town district after the completing its reconstruction in 1992; the view of the area from the church tower to the south. *Source:* 7—the archives of Szczecin WSOZ (The Voivodship Conservation Service) from *The Junkers Luftbilde* unsigned collection; 8-9—the author's own drawing up and photograph.

PODSUMOWANIE

Kompleksowe kształtowanie nowej zabudowy w środowisku zabytkowym w oparciu o realizacje w formie jednostki mieszkaniowej zostało obecnie przerwane i do dnia dzisiejszego należy je uznać za nie w pełni ukończone. Przede wszystkim jest to podyktowane ogólnym zaniechaniem finansowania tego rodzaju budownictwa ze środków państwowych. W konsekwencji oznacza to, że taki typ inwestycji nie jest projektowany, a tym bardziej realizowany. Z tego też punktu widzenia mogą one stanowić zamknięty etap historyczny. Pomimo to obszary te prawie zawsze określano wspólnie mianem „starych miast”. I chociaż powojenna działalność budowlana z okresu 1960-90 prowadzona na terenie historycznych śródmieść nie doczekała się do tej pory pochlebnych opinii, to jednak zdążyła już na trwałe wrosnąć w przestrzeń wielu małych miast Pomorza Zachodniego. Stała się ona świadectwem intensywnego rozwoju na tym obszarze działalności budowlanej zgodnej z obowiązującym wówczas nurtem i tendencjami w architekturze oraz urbanistyce. Natomiast z perspektywy wielowiekowego kształtowania form osiedleńczych nadal dawne, choć całkowicie przebudowane śródmieścia, pozostają ważnym elementem w ogólnej strukturze miasta i z uwagi na aktualne potrzeby użytkowników wymagają pilnego przewartościowania przestrzenno-funkcjonalnego.

LITERATURA

- Latour, S., Sekula, B., 1987: Problemy rewaloryzacji zabytkowych zespołów miejskich województwa szczecińskiego. [w:] Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej pt: Konserwacja zabytków i rewaloryzacja miast po II wojnie światowej red. Sekula B., Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Szczecińskiej, Szczecin, s.48.
- Bal, W., Dawidowski R., Szymki A.M., 2004: Architektura polska lat 1945-1960 na obszarze Pomorza Zachodniego, Wydawnictwo Walknowska, Szczecin, s.13.
- Latour, S., Sekula, B., 1987: Problemy... op. cit., s.49.
- Latour, S., Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim, 1981, PWN, Warszawa – Poznań, s.127.
- Tuszyński, M., 2007: Śródmiejskie osiedle mieszkaniowe z drugiej połowy XX w. w strukturze historycznego centrum wybranych miast Pomorza Zachodniego.

Praca doktorska wykonana pod kierunkiem dr hab. inż. arch. W. Marzęckiego (prof. PSz) na WA PWr, Wrocław, s.248-249, 271.

Latour, S., 1976: Rewaloryzacja zabytkowych ośrodków starych miast na Pomorzu Zachodnim. Praca doktorska wykonana pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. L. Dąbrowskiego na WBiA Politechniki Szczecińskiej, Szczecin, s.100.

SUMMARY

THE 2ND HALF OF THE 20TH CENTURY TRANSFORMATIONS OF THE HISTORIC SPATIAL AND FUNCTIONAL STRUCTURE OF THE SMALL TOWN CENTERS IN WEST POMERANIA

That is beyond question that rebuilding of the historic centers in West Pomeranian small towns had been started with the significant delay, in the mid-sixties, in comparison with the other similar realizations all over Poland, which at that time, had been about to be completed. However, the process of restructuring buildings in the urban cultural environment was based on the housing estate type of investments. Although the 1960-90 realizations has not been received as commendable, they are the evidence of the intensive development of the building performance in west Pomerania, following the architectural and urban planning trends and tendencies of the period. Having been currently restructured to the significant degree, the centers, yet, present the historic heritage and remain an important element of a small town structure ,thus demanding an urgent and resolute revision and redefinition, due to the contemporary requirements of their users, small town dwellers.